

Діяльність анархістів серед команд комерційного флоту Півдня України (1906–1913 рр.)

Шляхов О. Б.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Аналізується діяльність представників різних течій анархізму серед судноробітників торговельного флоту Чорного моря на початку ХХ ст. та з'ясується ступінь її ефективності.

Ключові слова: Південь України; торговельний флот, анархісти-синдикалісти; анархісти-комуністи; економічний терор

Анализируется деятельность представителей разных течений анархизма среди судорабочих торгового флота Черного моря в начале ХХ в., а также выясняется степень ее эффективности.

Ключевые слова: Юг Украины; торговый флот; анархисты-синдикалисты; анархисты-коммунисты; экономический террор

The activity of representatives of different trends of anarchism among the crew members of the Azov-Black Sea Basin during the period of revolution of 1905–1907, as well as in the inter-revolutionary time has been analyzed in the article and the campaign among sailors of the merchant fleet of Southern Ukraine was made by the members of the South-Russian group of anarchist-syndicalists, headed by D. Novomyrsky. On the basis of this, ideals of D. Novomyrsky that «the only way to make pressure on shipping companies shareholders and lift the mood among striking sailors is to begin an extensive terrorist struggle» gained increasing support among steamship teams. With the help of terror, the anarchists hoped to intimidate the bourgeoisie, to force entrepreneurs to meet the requirements of ship workers. Three ships of the Russian Shipping and Sailing Company were destroyed by the members of the anarchist warrior's team and several captains of the vessels of this company were killed by them.

The efforts of representatives of anarchist-communists, aimed to the extension of their influence on members of the illegal Union of Black Sea sailors, which appeared on the verge of 1911–1912 years and had its governing body – the Foreign Center in Constantinople, has also been high-lighted in the article. Thus, the practical activity of anarchist of the South of Ukraine in the civilian fleet at the beginning of the 20-th century was performed in two directions: first, it was combat work, and second, propaganda campaign. Consequences of neo-national anarchists' activity among teams of the Azov-Black Sea Basin's commercial fleet was the devotion of some sailors to rather radical views and the formation of the confrontational thinking in them, the involvement of sailors into the participation in political speeches, as well as into acts of economic terrorism.

Keywords: South of Ukraine; commercial fleet; anarchist-syndicalists; anarchist-communists; economic of terrorism

На початку ХХ ст. у Російській імперії активно відбувався процес політизації суспільства, утворюються нові товариства та політичні партії. При цьому особливо значними темпами здійснювалося формування об'єднань революційно-демократичного спрямування і, зокрема, неонародників, які прагнули до рішучої боротьби із царизмом. Тож організації прибічників ідей анархізму в південноукраїнських губерніях виникають вже в 1903 р. У період демократичної революції 1905–1907 рр. цей процес набув ще більшої динаміки. Так, на одну з анархістських «столиць» царської Росії тоді перетворилася Одеса. Тут анархістський рух вирізнявся особливим організаційним та ідейним розмаїттям. В Одесі діяли як анархісти-комуністи, так і анархісти-синдикалісти, представники інших течій в цьому ліворадикальному русі, які намагалися охопити своїм впливом робітничі маси міста, повести їх на боротьбу з самодержавством. При цьому об'єктом їхньої уваги неодноразово ставали команди комерційних суден Чорного моря, багато з яких базувалося в одеському порту. Адже важкі умови праці та життя судноробітників, політичне безправ'я, злидні, об'єктивно створювали сприятливий ґрунт для розповсюдження серед них соціалістичних ідей.

Вищезгадані питання вже певним чином вивчалися у вітчизняній історіографії. Діяльність анархістів на початку ХХ ст. у південноукраїнських губерніях висвітлювали у своїх розвідках українські історики О. М. Лебеденко, С. І. Світленко, Є. А. Врадій тощо [8; 9; 16; 3]. Не можна не згадати в цьому плані й праці російських та американських дослідників і, перш за все, А. Ф. Жукова, В. В. Кривенького, Г. Гейфман [6; 7; 4]. Утім безпосередньо роботу анархістів у середовищі моряків торговельного флоту Азово-Чорноморського басейну розглядали лише В. А. Савченко, а також автор цих рядків [14; 15; 18; 19]. Разом із тим зазначену проблематику не можна вважати вичерпаною. Адже більш докладного вивчення потребують питання стосовно того, представники яких течій анархізму в період революції 1905–1907 рр., а також у міжреволюційний час найбільш активно діяли серед судноробітників басейну і, відповідно, наскільки вони користувалися підтримкою пароплавних команд. Крім того, необхідно повніше з'ясувати ступінь ефективності роботи анархістів Півдня України у середовищі чорноморських моряків. Отже, це і є метою нашої статті.

Слід зазначити, що основний етап діяльності анархістів серед команд торговельного флоту Півдня України припадає на другу половину 1906 р., коли заворушення серед судноробітників, створення ними в Одесі потужної профспілки – «Реєстрації судових команд»,

ліві радикали намагалися використати в бажаному для себе дусі, намагаючись надати виступам моряків політичного характеру, а за можливості й очолити їх. При цьому перш за все йдеться про місцевих анархістів-синдикалістів, які не відкидали можливості роботи саме в робітничих профспілках. Адже у своїй програмі вони визнавали можливість «боротьби (робітників. – О. Ш.) з господарями за часткове покращення умов праці», погоджувались, що б прибічники анархізму, «з метою пропаганди своїх анархістських ідей... входили до легальних непартійних професійних спілок» [1, с. 301].

Становить інтерес і те, що деякі анархісти певним чином були небайдужими до української національної справи, а отже вважали за потрібне свою агітацію вести українською мовою. Так, у серпні 1906 р. на сторінках друкованого органу анархістів газети «Буревістник» було надруковано відозву, де наголошувалося: «Від наших українських товаришів надійшла пропозиція відкрити при нашому органі прийняття пожертв для створення Фонду на видання анархічної літератури українською мовою. Ми сподіваємося, що особи, які співчують великому визвольному рухові, допоможуть нашим товаришам здійснити справу... поширення наших ідей серед багатомільйонного населення Російської та Австрійської України»* [1, с. 141].

Слід зазначити, що діяльність анархістів Одеси особливо пожвавилась, коли у вересні-жовтні 1906 р. ними була створена так звана Південноросійська група анархістів-синдикалістів, яку очолив Д. І. Новомирський (Я. Кириловський). Група нараховувала до 80 осіб, а окремі її осередки діяли у Херсоні, Кривому Розі тощо. Соціальний склад організації об'єднував ремісників, торговців, робітників, представників інтелігенції, люмпен-пролетарські елементи, безробітних. Восени 1906 р. представниками цієї групи в надрах профспілки «Реєстрації судових команд» була створена значна кількість гуртків, у яких посилено «дебатовалися програмні питання та йшла політико-виховна робота» [20, с. 24]. Зокрема, у створеному в порту Одеси гуртку, анархісти переконували матросів у необхідності організувати таємні спілки, здійснювати акти економічного терору. І подібна агітація приносила свої плоди. Адже відсутність у більшості матросів торговельного флоту належної правової свідомості, їх прагнення якнайшвидше добитися справедливого переустрою суспільства часто приводила їх до лав неонародників, які вирізнялися

*Усього за даними видання «Буревістника» (1906, № 2) у Фонд Української анархічної літератури надійшло пожертв на суму 52 франки 55 сантимів.

максималізмом у поглядах та радикалізмом у діях. Зрештою діяльність анархістів часто створювала у молодих матросів ілюзію активної боротьби із владою. Так, один із моряків цивільного флоту Чорного моря Олександр Задорожний підкреслював: «Жити я розумію – це робити якусь справу. Заради анархізму варто жити» [10, с. 264].

Активно перейнявся у той час анархістськими ідеями і матрос пароплаву «Аю-Даг» Руського товариства пароплавання і торгівлі (РТПіТ) Порфірій Сулимовський (1886 р. н.). Походив він із селян Полтавщини і, потрапивши на судна комерційного флоту, майже відразу потрапив під вплив революційних агітаторів. Утім, як згодом зазначав друкований орган анархістів-комуністів газета «Буревестник», «мирна тактика с.-д. була неприйнятна його відвертій натурі». Тож на своєму пароплаві він постійно транспортував до причорноморських міст Російської імперії нелегальну літературу, а також зброю і вибухові речовини, які збирався використати для проведення терористичних актів [2, 1908, №10-11, с. 19].

Під час виступу команд торговельного флоту, який розпочався в листопаді 1906 р. як реакція на заборону владою матроської профспілки, співчуття та прихильне ставлення серед страйкуючих анархісти-синдикалісти Одеси завойовували своїми безкомпромісними діями, боротьбою зі штрейкбрехерами. Їхній популярності сприяла також матеріальна допомога, яку вони надавали судноробітникам. Вважаючи, що «ситим судновласникам набагато легше витримувати страйк, аніж напівголодним морякам», анархісти знаходили кошти шляхом цілої низки експропріацій і «регулярно постачали їх страйкуючим» [2, 1908, № 10-11, с. 19]. Прикладами таких ексів може бути поширена в той час практика розсилки від імені своєї організації так званих мандатних листів до приватних осіб – купців, лікарів, адвокатів з вимогами під загрозою розправи, передавати «на справу революції» значні грошові суми*, а також здійснений ними напад на артільника Російського транспортного і страхового товариства і викрадення в нього 4500 крб. [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2110, арк. 119].

* Зразком останнього може слугувати лист, відправлений анархістами в 1906 р. власнику мануфактурної крамниці в Миколаєві купцю Євтіхєєву, де зазначалося: «... Доручаємо своїм уповноваженим отримати від Вас п'ятсот рублів (500 руб.), які Ви повинні принести у чет-вер... до половини 9-го часу вечора... Пам'ятайте, що у випадку арешта, засідки або відмови Вам загрожує смерть і повне знищення Вашої власності» [1, с. 137].

Згодом заклики Д. Новомирського і його товаришів про те, що «єдиним засобом зробити тиск на акціонерів, а також підняти настрої серед страйкуючих моряків – було почати широку терористичну боротьбу», набували все більшої підтримки серед пароплавних команд [10, с. 266]. За допомогою терору анархісти сподівалися залякати буржуазію, примусити підприємців задовольнити вимоги судноробітників. Окрім того, в терористичних актах у морському транспорті вони вбачали ексцитаивну, тобто агітаційну, роль, вважаючи, що саме таким чином зможуть підштовхнути багатьох страйкарів до активних, наступальних дій. Так вищезгаданий П. Сулимовський, який в цей час остаточно приєднався до анархістів, доводив страйкарям: «Якщо ми почнемо підривати та нівечити пароплави..., завдаючи величезні збитки вогнем та динамітом, то судновласників примусимо виконати наші вимоги» [2, 1908, №10-11, с. 19]. Врешті-решт, без згоди на то страйкому, анархісти вирішили дати морякам приклад «рішучих дій». 5 грудня 1906 р. матрос-анархіст Олександр Лаврушин, за сприяння П. Сулимовського, встановив у кубрику пароплава Руського товариства «Імператор Николай II», який опісля повернення з олександрійського рейсу залишила команда, вибуховий пристрій. В результаті пароплав було підірвано.

Однак, цим терактом одеські анархісти не обмежилися. За для продовження актів економічного терору під керівництвом П. Сулимовського ними була створена Портова бойова дружина, яка нараховувала, за нашими даними, приблизно два десятка осіб. До її складу увійшли моряки А. Яценко, Є. Бабакаєв, Л. Русов, О. Задорожний, штурманський учень І. Дружинін та деякі інші [17, ф. 385, оп.1, спр. 2110, арк. 12]. Зокрема, анархісти вирішили влаштувати вибух на вантажному пароплаві «Аю-Даг». Треба згадати, що його команда, застрайкувавши, залишила судно. Руське товариство пароплавання і торгівлі, за допомогою чорносотенців із «Союзу руського народу», швидко сформувало новий екіпаж. Тоді, за згодою страйкому, кочегари А. Давидов, І. Петров та матрос Є. Майстренко заклали в машинному відділенні «розривний снаряд», щоб, як повідомляла охоронка, «зробити неможливою службу знов найнятих на цей пароплав матросів і кочегарів» [17, ф. 347, оп.1, спр. 796, арк. 45 зв.]. 16 грудня 1906 р. судно було підірвано. За інформацією київської газети «Рада» внаслідок вибуху на «Аю-Даге» було «дуже пошкоджено машину і поранено двох матросів. У парохід линула вода і його відведено в док» [12, 1906, 21 груд.].

Згодом анархісти вирішили знищити ще декілька пароплавів. Тож 18 грудня 1906 р. о 10.30 вечора дві групи бойовиків чисельністю по шість осіб кожна під загальним керівництвом П. Сулимовського здійснили напад на судна РТПіТ «Григорий Мерк» та «Королева Ольга», що стояли в одеському порту. Як згодом встановили органи слідства, «підійшовши до пароплаву «Королева Ольга», нападники покликали вахтеного, сказавши йому, що йде зміна, а потім зробили в нього декілька пострілів, однак не влучили. Охоронець (член Союзу руського народу. – О. Ш.) з «Королевы Ольги» вистрелив з револьвера, поранивши одного зі зловмисників і той впав, але його підхопили його товариші та унесли» [17, ф. 419, оп. 1, спр. 5778, арк. 1-2]. Водночас під час стрілянини на «Григории Мерке» були поранені вахтений матрос та сторож. Втім охорона порту виявилася занадто сильною і непомітно закласти вибухівку, як передбачалося, анархістам не вдалося. Зазнала краху і спроба революціонерів спалити пароплав РТПіТ «Батум». 20 грудня 1906 р. на пароплаві, за повідомленням газети «Одесские новости», під час чергового огляду судових приміщень (останній, за наказом керівництва Руського товариства, в той час регулярно відбувався на пароплавах) було вчасно виявлено пакунок із запальною сумішшю [11, 21 дек.].

Однак ці невдачі не спинили анархістів-синдикалістів у їх планах. До того ж у цей час їх представника П. Сулимовського було введено до складу страйкового комітету моряків. Намагаючись якомога ширше пропагувати тактику терору, наприкінці грудня 1906 р. анархісти видали листівку «До моряків». У ній підкреслювалося, що страйковий комітет «має намір битися до останньої можливості» і що він «вживатиме всіх засобів, щоб вирвати перемогу з рук кровопивць». Одночасно, полемізуючи з соціал-демократами, листівка закликала судноробітників «не слухати миротворців», зауваживши, що без знищення декількох пароплавів та «збройного нападу на «Григорий Мерк», страйк давно був би вже програний» [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2475, арк. 273].

Дотримуючись обраної тактики, анархісти на початку 1907 р. вдалися до ще однієї спроби знищити великий трансокеанський пароплав «Григорий Мерк». Останній, з емігрантами на борту, готувався відправитися в рейс до Нью-Йорку. Врешті-решт матросу І. Ларіонову вдалося пронести на судно 20 фунтів вибухівки, яку він закрив у трюм носової частини пароплава. 3 січня просто в одеській гавані на пароплаві пролунав потужний вибух. Як згадував керівник Південноросійської групи Д. Новомирський, який перебував в той час на засіданні страйкового комітету, вже «через декілька хвилин до нас прибігли моряки й

захоплено повідомили, що «Григорий Мерк» підірваний, що страйкарі святкують перемогу, а в гавані – страшенна паніка» [10, с. 267].

А вже наступного дня, керований місцевими анархістами страйком, видав відозву в якій, беручи на себе відповідальність за останній вибух, декларував готовність і надалі здійснювати теракти. Як і попередні, ці заяви не залишилися на папері. Зокрема, П. Сулимовський запропонував вдатися до замахів на представників адміністрації пароплавних компаній. При цьому він пояснював матросам: «Якщо ми знищимо декількох найлютіших капітанів, то цим ми примусимо їх (командирів інших суден. – О.Ш.) зійти з пароплавів або не йти в рейс із командою штрейкбрехерів» [2, 1908, № 10-11, с. 19]. У свою чергу 16 січня 1907 р. Південноросійська група анархістів-синдикалістів видала прокламацію «До моряків і до усіх робітників!», в якій наголошувалося, що «під час усілякого страйку, під час усілякої битви з капіталом робітники повинні вдаватися до усіх засобів боротьби», а отже, «вбивати капітанів..., нищити ворогів та їх майно» [1, с. 317]. Тож незабаром анархістами було влаштовано низку нападів на службовців Руського товариства пароплавання і торгівлі, зокрема капітанів торговельних суден – членів «Союзу руського народу», яких моряки ненавиділи за брутальність та жорстокість. Здійснювали ці заходи члени бойової дружини Одеського Портового комітету. Так, 15 січня 1907 р. троє анархістів на чолі з П. Сулимовським убили капітана судна «Цесаревич Георгий» М. Сенкевича, а 7 лютого матрос-анархіст А. І. Яценко застрелив капітана пароплаву «Марія» Миколу Золотарьова. Внаслідок терактів також загинули завідуючий технічною частиною РТПТ Г. Л. Гречин, агент Руського товариства в Новоросійську П. А. Безрук та головний лікар компанії М. Попов [13, ф.95, оп. 18, спр. 1057, арк. 6].

Об'єктами для нападів із боку моряків-анархістів стали у той час і представники поліцейських органів Одеси, яким страйкарі бажали помститися за підтримку останніми судовласників. Поряд із П. Сулимовським у цих терактах особливо «відзначився» А. Яценко. Прийшовши в торговельний флот із Київської губернії, селянин за походженням, він спочатку плавав кочегаром на пароплаві «Моряк», а пізніше – на «Григорий Мерке». З кінця 1906 р. А. Яценко приєднався до анархістів-синдикалістів. Саме він на початку 1907 р. вбив городского та був причетний до замаху на жандармського полковника фон Гесберга, який, за твердженням судноробітників, «зірвав страйк у порту та сприяв заміщенню страйкуючих союзниками» [17, ф. 385, оп.1, спр. 2110, арк. 119]. Однак незабаром А. Яценка

затримала поліція і за вироком військового суду його стратили.

Але терор тільки розбещував моряків та створював підґрунтя для реакційної агітації. З часом проти «вакханалії крадіжок та розбою» були вимушені виступити і самі керівники анархістських організацій Одеси. Так, улітку 1907 р. Д. Новомирський зажадав припинити практику розсилки «мандатних листів», яка фактично була прикриттям для звичайних грабунків і здирництва. Зрештою після поразки зимового страйку моряків, анархісти-синдикалісти остаточно покинули усіляку організаційно-пропагандистську роботу серед команд комерційного флоту. Як визнавав сам Д. Новомирський: «Коли моряки, які звикли бачити в Південноросійській групі свою організацію, прийшли до членів анархо-синдикалістської групи з проханням відносно літератури і наданні організатора, їм відповіли: Якщо ви анархісти, то тоді самостійно турбуйтеся про себе» [10, с. 272].

Отже усі свої зусилля бойова група П. Сулимовського, не зважаючи на відчутні втрати в своєму складі (ще на початку року був заарештований Л. Русов, у березні 1907 р. поліція затримала А. Яценка і т. ін.), зосередила в 1907 р. на здійсненні експропріацій. На початку липня 1907 р. декілька моряків, зокрема П. Сулимовський та О. Задорожний, під керівництвом ще одного прихильника анархістських ідей – штурмана дальнього плавання П. Кулешова, здійснили напад на пароплав «Софія». Під час цієї акції вони експропріювали в артільника Російського для зовнішньої торгівлі банку 50 тис. крб. Розшукуючи нападників, поліція вдалася до численних арештів. При цьому жандармам вдалося схопити П. Сулимовського, якого невдзі було покарано на смерть. Зрештою судовий процес над представниками Південноросійської групи анархістів-синдикалістів, влаштований в березні 1908 р., остаточно поставив крапку в діяльності представників цієї течії анархістів у середовищі моряків басейну.

Водночас привернути на свій бік пароплавні команди Півдня України намагалися одеські анархісти-комуністи. У 1907 р. члени Південноросійської групи анархістів-комуністів почали на деяких пароплавах створювати «таємні» групи моряків, які повинні були для підготовки майбутнього повстання проти царизму займатися перевезенням із-за кордону зброї та революційних видань. Зрештою, в доповіді одеського охоронного відділення Департаменту поліції від 12 червня 1907 р. повідомлялося, що «в порту анархісти-комуністи продовжують вербувати робітників і моряків». Зокрема, для підготовки збройного виступу, анархісти «передали на пароплави 20 браунінгів» [17, ф. 268, оп. 1, спр. 132, арк. 147]. Крім того, анархісти-ко-

муністи розпочали в той час боротьбу із моряками-штрейкбрехерами, які працювали під час зимового виступу команд торговельного флоту. Саме цим і зайнялася одеська бойова організація анархістів-комуністів, до якої належали матроси цивільного флоту В. Федоров (походив з міщан Корсуня), В. Титов (міщанин Звенигородського повіту Київської губернії) та Ф. Луполовський (виходець з Могильовської губернії). Вже в серпні 1907 р. пристав портової поліцейської ділянки сповіщав одеське жандармське управління, що на деякі з пароплавів РТПіТ почали з'являтися невідомі й «вимагати від адміністрації звільнити зі служби тих старих службовців, які несли службу під час страйку суднових команд, пропонуючи брати на їх місце інших, за їхньою вказівкою» [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2091, арк. 1].

Також члени бойової групи анархістів-комуністів підготували листи, в яких, звертаючись до окремих судноробітників і вказуючи, що їх вважають штрейкбрехерами, вимагали або «негайно залишити пароплав, або внести по 15 крб. з кожного на користь організації. Тож у вересні 1907 р. декілька капітанів комерційних суден отримали мандати з печаткою місцевої групи анархістів-комуністів. Під загрозою смерті від них вимагали «звільнення з пароплавів матросів, які під час останнього страйку у флоті грали роль штрейкбрехерів» [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2055, арк. 2]. Окрім того, у жовтні 1907 р. вищезгадана група анархістів готувала напад на пароплав Руського товариства «Румянцев», «з метою пограбування пошти», яку перевозили на цьому судні [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2091, арк. 37]. Але вжиті поліцією заходи поклали край діяльності неонародників в одеському порту. Майже всі моряки, члени вищезгаданої групи, наприкінці року були заарештовані.

Таким чином, не зважаючи на гучні заклики, безкомпромісність та готовність жертвувати собою, анархістам у другій половині 1907 р. вже не вдалося привернути на свій бік більшість команд комерційного флоту Азово-Чорноморського басейну. Негативний досвід останнього страйку, а також політичний екстремізм лівих радикалів та поліцейські репресії примушували переважну більшість матросів надалі обережніше ставитися до діяльності подібного роду угруповань. Як відверто визнавав друкований орган анархістів-комуністів газета «Буревестник», опісля 1907 р. пропаганда ідей анархізму серед моряків Одеси припинилася [2, 1909, № 18, с. 14].

Втім, із часом анархісти-комуністи знов-таки вдалися до спроб повести за собою команди пароплавів комерційного флоту Чорного моря. На початку 1909 р., як наголошувало видання «Буревестник», «вдалося знов зав'язати зв'язки серед моряків». Останньому

чимало посприяв той факт, що з січня 1909 р. Руське товариство пароплавства і торгівлі зменшила платню командам пароплавів, які зимували, на 50%. З цього приводу охоронка повідомляла: «Таким становищем, звичайно, скористалися злочинні організації і серед матросів розпочалася агітація переважно с.-д. і частково с.-р. та а.-к.» [17, ф. 268, оп.1, спр. 406, арк. 13]. І дійсно, в листівці «Товариші моряки і портові робітники», яка була поширена у квітні 1909 р. в одеському порту, представники анархістів-комуністів наголошували: «... Ми маємо тепер повне свавілля в усьому. Зменшення заробітної плати, додаткові робочі години. Особистість людини перетворилася на ганчірку, яку у будь-який час можна викинути на берег...» [17, ф.268, оп. 1, спр. 406, арк. 44]. При цьому, як і раніше, анархісти переконували екіпажі торговельних суден у безплідності мирного страйку, доводили, що тільки здійсненням терористичних актів можна добитися відкриття профспілки моряків – «Реєстрації суднових команд». Так, у вищезгаданій прокламації зазначалося: «Ми, анархісти Півдня, які завжди стояли на сторожі інтересів робітництва, будемо змітати усе, що стоїть на шляху до волі... Нікого не жаліючи з наших ворогів, ми також не будемо жаліти і їхнє майно... Запасайтесь зброєю, динамітом, піроксиліном... Хай живе «Реєстрація!» [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2343, арк. 189 зв.].

Можливо, під впливом подібної агітації, частина моряків наголосила, що «на мирний страйк не згодна, що страйкувати вони будуть лише тоді, коли будуть озброєні..., коли в них буде впевненість, що на терор адміністрації і поліції вони зможуть дати таку ж відповідь» [10, с. 278]. А матроса-анархіста Ф. Петрученю було кооптовано до складу нелегальної «Реєстрації суднових команд», яка тоді була утворена одеськими моряками. Проте більшість судноробітників у 1909 р. все ж віддавали перевагу більш поміркованим засобам боротьби, зокрема тим, що пропонували соціал-демократи. Водночас треба звернути увагу на відкрито неприязне ставлення представників різних соціалістичних партій один до одного, намагання перешкодити агітації своїх політичних конкурентів у середовищі судноробітників Одеси. Зокрема, у газеті «Буревестник» анархісти в той час скаржилися, що «соціал-демократи таємно від них зібрали ... збори (моряків торговельного флоту. – О. Ш.), які повинні були оголосити страйк» [2, 1909, № 18]. Однак, на початку липня 1909 р. охоронка заарештувала найбільш активних агітаторів та матросів, які готували загальний виступ суднових команд. Відповідно діяльність соціалістичних угруповань у торговельному флоті басейну на деякий час фактично завмерла. Як повідомляв один з одеських анархістів у листопаді

1909 р., останні арешти «вкрай ускладнили доступ у порт і заважають поновити нашу роботу» [2, 1909, № 18, с. 14]. Разом з тим представники анархістів-комуністів все ж і надалі зберігали певний вплив на судноробітників комерційного флоту. Останнє підтверджує той факт, що під час чергового виступу моряків суднових команд Азово-Чорноморського басейну, який стався в серпні 1911 р. в Одесі, кочегара пароплаву «Мечта», анархіста О. Лаврушина, було обрано до складу страйкового комітету [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2629].

Новий сплеск анархістської агітації у середовищі судноробітників припадає на 1912–1913 рр. У цей час діяльність анархістів-комуністів переважно була пов'язана із намаганням поширити свій вплив на членів так званої Спілки чорноморських моряків (СЧМ), яка нелегально була утворена командами комерційних суден басейну на межі 1911–1912 рр. і мала свій керівний орган – Закордонний Центр у Константинополі, подалі від спостереження репресивних органів самодержавства. Основним завданням СЧМ була підготовка загального страйку в морському транспорті з метою добитися від влади відкриття матроської профспілки. Задля цього Закордонний Центр, починаючи від січня 1912 р., почав випускати газету під назвою «Моряк». На її сторінках порушувалися питання побуту та праці моряків, висвітлювалися події політичного життя в Російській імперії, визначалися завдання боротьби за права судноробітників.

Зазначимо, що керівні посади в нелегальній матроській організації обійняли представники соціал-демократів – меншовики М. П. Адамович та О. Д. Яковлев. Діяльність же анархістів у матроському середовищі обмежувалася пропагандою в деяких портових містах. Так, у 1912 р. в одеському порту діяла невеличка група анархістів-комуністів, яка нараховувала 10 осіб, а очолював її вищезгаданий нами О. Лаврушин. Останній переконував судноробітників вдаватися до економічного терору, закликав влаштовувати підпали та підривати пароплави. Крім того, серед матросів О. Лаврушин намагався створити бойовий загін. Із цією метою один із кочегарів пароплаву «Болгарія» нелегально транспортував з-за кордону до Одеси револьвери та набой.

Декілька анархістів у цей період вели агітацію серед команд російських комерційних суден і в закордонних портах. Зокрема, як повідомляла агентура Департаменту поліції, в минулому студент Московського університету О. Мирський (Вл. Терський), що мешкав в Олександрії (Єгипет), вів анархістську пропаганду серед моряків, пропонуючи їм переходити до терору, здійснювати експропріації, поповнювати кошти організації шляхом пограбувань пароплавних кас [17, ф. 1153, оп. 1,

спр. 132, арк. 5]. Улітку 1912 р. О. Мирський поширював серед команд суден, що прибули з Росії до Олександрії, написані від руки листівки, в яких містився заклик «згуртуватися і діяти за програмою анархістів».

У свою чергу в Константинополі агітацію серед матросів торговельного флоту вів анархіст М. Окунів, який закликав спрямувати всі зусилля на збройну боротьбу з царизмом, а не витратити кошти на видання «даремної» газети «Моряк». Урешті-решт анархістам-комуністам вдалося охопити своїм впливом деяку частину команд. Так, екіпажі суден Російського товариства пароплавства і торгівлі «Афон» та «Царица» в 1912 р. висловилися «за необхідність здійснення експропріації кас шляхом нападів на пароплави» [17, Ф. 1152, оп.1, спр. 286, арк. 10]. А команди пароплавів «Чихачов» та «Одесса» на зборах в італійській таверні в Олександрії, наголошуючи, що редакція «Моряка» «переслідує вузкопартійні (читай соціал-демократичні. – О.Ш.) цілі, взагалі запропонували «ліквідувати газету «Моряк» і передати внески (судноробітників. – О.Ш.) на утворення страйкового фонду» [5, спр. 2866, арк. 4, 9]. Невипадково М. Адамович у листі з Олександрії підкреслював, що «місцеві анархісти мають однодумців серед команд» [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2803, т. 1, арк. 115 зв.].

Звернемо увагу і на такий факт. Деякі прибічники неонародників серед матросів, українці за походженням, виявляли інтерес до потреб українського народу. Саме останні пропонували Закордонному Центру СЧМ видавати частину літератури українською мовою. Так, матрос пароплава «Ростов», селянин Лохвицького повіту Полтавської губернії Є. Яценко, який за повідомленням царської агентури був «прибічником терору» і «агітацію вів виключно малоросійською мовою... серед моряків-малоросів», звернувся до М. Адамовича із проханням надрукувати українською мовою брошуру про діяльність Спілки чорноморських моряків [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2734, арк. 110]. Мабуть, не випадковим є і те, що пароплав «Ростов», на якому плавав вищезгаданий Є. Яценко, у нелегальній матроській організації отримав конспіративну назву «Шевченко»*.

* З метою конспірації, судна, команди яких приєднувалися до СЧМ, отримували умовні назви. Аналіз останніх може свідчити, про настрої, які в той час панували серед моряків того або іншого пароплава. Так, можна дійти до висновку, що більшість із цих назв була нейтральною за змістом, як то «Оса», «Громобой» або «Нептун» [17, ф. 385, оп.1, спр. 2734, арк. 108-109]. Водночас декілька пароплавів дістали імена, які свідчили про існування революційних поглядів серед матросів цих суден. Зокрема, пароплав РТПІТ «Чихачев» дістав прізвисько «Матюшенко», «Аю-Даг» носив ім'я лейтенанта Шмідта, а приміром «Принцесса Евгения Ольденбургская» називалася в Спільці моряків «Свобода» [13, ф. 95, оп. 18, спр. 1059, арк. 171 зв.]. Разом із тим декілька суден носили умовні назви на кшталт «Мазепа» (пароплав «Николай») або «Гетьман» (пароплав «Одесса»).

Однак помітної ролі в діяльності організації чорноморських моряків, де провід вели меншовики М. Адамович і О. Яковлев, анархісти все ж не грали. До того ж і самі керівники Закордонного Центру вживали заходи, щоб обмежити вплив неонародників на матросів. Наприклад, анархісту М. Окуневу в серпні 1912 р. керівники СЧМ заборонили відвідувати організаційні збори команд торговельного флоту в Константинополі, вирішивши таким чином «позбавити Спілку усіляких прийшлих анархістів» [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2804, арк. 46]. Своєю чергою, коли О. Лаврушин влітку 1912 р. звернувся до М. Адамовича із пропозицією надрукувати на шпальтах газети «Моряк» відозву від імені одеських анархістів, йому в цьому було відмовлено. Таку ж негативну відповідь отримав Лаврушин від Закордонного Центру і на прохання виділити гроші, щоб влаштувати в Одесі друкарню анархістів [17, ф. 276, оп.1, спр. 394, арк. 19]. Крім того, керівники Закордонного Центру наполегливо роз'яснювали судновим коман-дам, що «шлях експропріацій», на який штовхали моряків анархісти, це ніщо інше як «шляхетний грабунок із високою метою».

Зрештою посилена пропаганда соціал-демократів серед матросів, поширення літератури РСДРП серед команд торговельного флоту басейну дали свій результат. Як наголошував в одному з листів до редакції віденської «Правды» (головний редактор Л. Д. Троцький) у жовтні 1912 р. М. Адамович, «становище покращилося, тому що частина моряків, які мріяли про терор, приходять до думки щодо необхідності тривалої і наполегливої організаційної роботи» [5, спр. 2866, арк. 4 зв.]. Ще в одному зі своїх листів керівник Спілки чорноморських моряків відзначав, що йому таки вдалося переконати матросів відмовитися від планів здійснення терористичних дій, підкресливши при цьому, що майбутній страйк у морському транспорті басейну «треба провести без насильства» [17, ф. 1152, оп. 1, спр. 286, арк. 10]. Про зміну в настроях судноробітників, які до того часу стояли на позиціях анархістів, свідчили і резолюції, ухвалені екіпажами низки торговельних суден. Так, команда пароплаву «Моряк» у резолюції від 1 серпня 1912 р. висловила довіру М. Адамовичу та О. Д. Яковлеву, поділяючи їхні «погляди на необхідність ґрунтовної і наполегливої підготовчої роботи та вважаючи, що шлях терору, на якій тов. Борей (псевдонім О. Лаврушина. – О. Ш.) і анархісти намагаються увести команди є шлях вкрай невинуватого ризику, що може лише спричинити розгром організації та непотрібні жертви». А матроси пароплаву «Чатыр-Даг» наголосили, що «анархістам вони не надають будь-якого значення» [17, ф. 385, оп. 1, спр. 2804, т. 2, арк. 79].

На заваді у здійсненні анархістами їх планів стали також масові арешти, проведені поліцією серед членів Спілки чорноморських моряків навесні 1913 р. Адже останні торкнулися і прибічників анархістської ідеології. Зрештою, на початку червня 1913 р. царською охороною було організовано доставку арештованого керівника нелегальної матроської організації – М. Адамовича, а також анархістів О. Мирського і О. Одоєвського (Маслова) з-за кордону до Росії. Перевозили їх з Олександрії до Одеси на пароплаві «Император Николай II», гранично посиливши заходи безпеки, «в ручних та ніжних кайданах». Згодом, за вироком суду, який відбувався в Одесі восени 1914 р., чимало моряків, які дотримувалися анархістських поглядів, зазнали різного роду покарань. Так, матрос О. Лаврушин отримав чотири роки каторжних робіт, а О. Мирського було відправлено на тривалий строк у заслання. Після цього діяльність анархістів у середовищі торговельних моряків басейну остаточно зійшла нанівець.

У підсумку зазначимо, що в період першої демократичної революції серед матросів комерційного флоту Півдня України найбільш активно діяли представники анархістів-синдикалістів Одеси, тоді як в часи столипінської реакції та в роки нового революційного піднесення в цьому плані більш виділялися анархісти-комуністи. При цьому практична діяльність анархістів серед команд цивільного флоту реалізовувалась у двох напрямках: по-перше, це бойова робота, по-друге – агітаційно-пропагандистська. Наслідком діяльності різних течій анархістів серед екіпажів комерційних суден басейну на початку ХХ ст. було захоплення деякої частини судноробітників досить радикальними поглядами та формування в них конфронтаційного мислення, залучення матросів до участі в політичних виступах, а також в актах економічного тероризму в 1906–1907 рр. Але популярність анархістів серед команд торговельного флоту басейну все ж була швидкоплинною. Тож у міжреволюційний час їх вплив на судноробітників Чорного моря мав обмежений характер. Відповідно спрямувати моряків на якісь масштабні виступи та радикальні дії анархістам у цей час так і не вдалося.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Анархисты: Документы и материалы. 1883–1935 гг.: в 2 т. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 1998. – Т. 1. 1883–1916 гг. – 704 с.
2. Буревестник. Орган российских анархистов-коммунистов. Париж. – 1908, 1909.
3. **Врадій Є. А.** Анархо-комуністичний рух на Півдні України у 1905–1910 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «історія України» / Є. А. Владій. – Дніпропетровськ, 2011. – 20 с.
4. **Гейфман А.** Революционный террор в России, 1894–1917 / А. Гейфман; пер. с англ. Е. Дорман. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 448 с.

5. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 313, оп. 2.
6. **Жуков А. Ф.** Индивидуальный террор в тактике мелкобуржуазных партий в первой российской революции / А. Ф. Жуков // Непролетарские партии России в трех революциях: сб. статей / А. Ф. Жуков; отв. ред. К. В. Гусев. – М.: Наука, 1989. – С. 138-144.
7. **Кривенький В. В.** Анархо-синдикалисты / В. В. Кривенький // Отечественная история: энциклопедия: в 5 т. – М.: РОССПЭН, 1994. – Т. 1. – С. 78.
8. **Лебеденко О. М.** Анархісти на Україні в 1903–1908 рр. / О. М. Лебеденко // Український історичний журнал. – 1991. – № 11. – С. 36-43.
9. **Лебеденко О. М.** История анархизма в Украине (кон. XIX – нач. XX в.в.) / О. М. Лебеденко. – Киев: Ин-т истории Украины НАНУ, 1995. – 192 с.
10. **Новомирский Д. И.** Анархическое движение в Одессе / Д. И. Новомирский // Очерки истории анархического движения в России: сб. статей под. ред. Ал. Борового. – М.: Голос труда, 1926. – С. 246-278.
11. Одесские новости. Одесса. – 1906.
12. Рада. Газета політична, економічна і літературна. Київ. – 1906, 1913.
13. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге.
14. **Савченко В. А.** Діяльність анархістів-синдикалістів серед одеських моряків (1906–1913 рр.) / В. А. Савченко // Краєзнавство. – 2013. – № 2. – С. 174-183.
15. **Савченко В. А.** Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903–1929 рр.: історичний аспект та політична практика: монографія / В. А. Савченко. – Київ: ПФ «Фоліант», 2017. – 444 с.
16. **Світленко С. І.** Зародження анархістського руху в Катеринославі / С. І. Світленко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Історія та археологія. – 2006. – № 14. – С. 47-52.
17. Центральний державний історичний архів України (м. Київ).
18. **Шляхов О. Б.** Судновласники і моряки Азово-Чорноморського басейну: 90-ті рр. XIX ст. – 1914 р.: моногр. / О. Б. Шляхов. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2003. – 366 с.
19. **Шляхов О. Б.** Анархісти та моряки торговельного флоту Азово-Чорноморського басейну на початку XX ст. / О. Б. Шляхов // Грані. – 2017. – № 7. – С. 5-14.
20. **Яковлев А. Д.** Борьба за «Регистрацию» / А. Д. Яковлев. – М.: Изд-во Всесоюз. об-ва политкагоржан и сс.- поселенцев, 1929. – 71 с.

Надійшла до редкол.: 17. 10. 2017